

NORMŲ NESTABILUMO PRIEŽASTYS BŪVIO KONSTRUKCIJOSE SU VEIKSMAŽODŽIU *TAPTI*

ESMINIAI ŽODŽIAI: sintaksė, būvio raiška, leksika, kodifikacija, kalbos normos, vartoseną.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Rengiant naujus norminamuosius darbus arba naujus esamųjų leidimus, kyla būtinybė peržiūrėti įteisintas normas, ypač svyruojančius, ne visai aiškius atvejus, lyginti kodifikaciją su naujais vartosenos duomenimis ir kartais tą kodifikaciją koreguoti – griežtinti, švelninti arba tikslinti, diferencijuoti raiškos priemonės ir jų vertinimą.

Straipsnio tikslas – iškelti ir apibūdinti vieną dabartinės bendrinės lietuvių kalbos kodifikacijos ir vartosenos problemą, susijusią su įvairuojančia būvio raiška daiktavardiškųjų ir ypač būdvardiškųjų žodžių konstrukcijose su veiksmažodžiu *tapti*. Problema yra daug platesnė nei vien šio veiksmažodžio konstrukcijos, bet *tapti* atvejis, semantiniai bei gramatiniai šio veiksmažodžio ypatumai ir vartoseną gerai atskleidžia panašių konstrukcijų raiškos įvairavimo esmę ir leidžia ieškoti normų nestabilumo priežasčių.

Prie šios temos tenka nuolat grįžti (plg. Kniūkšta 1983: 30–38; Šukys 1997: 20–32; Miliūnaitė 2004: 26–39), nes ir gerai prižiūrimose bendrinės kalbos vartojimo srityse (pagrindiniuose dienraščiuose, grožinės literatūros vertimuose ir pan.) reiškiant būvį ne visada laikomasi kodifikuotų normų, o mažiau redaguojamoje vartosenoje norminių ir nenorminių raiškos priemonių, pavyzdžiui, nenorminio būdvardiškųjų žodžių įnagininko konkurencija su kitais linksniais (straipsnyje jie vadinami *alternatyviaisiais*) gana ryški. Taigi šios normos nėra stabilios. Vartosenoje dažnai galima rasti panašaus modelio, bet įvairuojančios – norminės ir nenorminės – raiškos sakinių, plg.:

Paprasciau tariant, **bulvės**, ypač ilgiau laikomos, **tampa nuodingos**, todėl šiandien jas auginant net neleidžiama naudoti pesticidų. (*mano sveikata.lt*, 2012)

Iškastas bulves reikia laikyti tamsiai, kitaip **jos** sužaliuoja, sudygsta ir **tampa nuodingomis**. (*grynas.lt*, 2012 03 31)

Variacijų pasitaiko net to paties autoriaus tekste, – tiesa, toliau pateiktoje straipsnio ištraukoje ne su veiksmažodžiu *tapti*, o su *daryti*, su kuriuo būvio raiška paprastai esti normiškesnė:

Kalbu apie laisvą spaudą, [...] kuri laisva nuo pašalinių interesų, **darančių žiniasklaidą neobjektyvia ir tendencinga**. [...]

Melas **daro** žiniasklaidos **veidrodį suskilusį**, o kas tada norės tikėti tokiu veidrodžiu. [...]

Tai **daro žiniasklaidą** maksimaliai **laisva** ne tik nuo valdžios, bet ir nuo verslo interesų, o žiniasklaidos viduje dar būtina apsaugoti žurnalistus nuo aukščiau stovinčiųjų. (*delfi.lt*, 2011 05 07)

Ieškant šios nesibaigiančios¹ ir vartosenoje net stiprėjančios konkurencijos (didelė viešosios vartosenos dalis nėra specialiai reguliuojama) priešasčių, pirmiausia reikia apibūdinti, kas lemia normą, kokiais kriterijais remiantis ji apibrėžiama, kaip atskiriami nenorminiai atvejai.

2. BŪVIO RAIŠKOS NORMAS LEMIANTYS VEIKSNIAI IR DABARTINĖ BŪVIO RAIŠKOS SU *TAPTI* KODIFIKACIJA

Remiantis būvio raiškos normoms skirta kalbine literatūra, norminamaisiais darbais ir vartosenos duomenimis, galima teigti, kad būvio raiškos normas – linksnio parinkimą konstrukcijose su įvairiais veiksmažodžiais – lemia tokie svarbiausi veiksniai:

- 1) veiksmažodžio ir jo formų semantika;
- 2) būvio reiškimas daiktavardiškaisiais ar būdvardiškaisiais žodžiais;
- 3) būvio pobūdis (pastovus ar laikinas);
- 4) sintaksinė pozicija – šiame straipsnyje keliamas hipotetinis veiksnys.

Šie veiksniai, tarpusavyje įvairiai sąveikaudami, vienas kitą papildydami arba kirsdamiesi, brėžia variacijoms atvirą erdvę, kurioje, reikia pripažinti,

¹ Būvio įnagininką tarinio vardinei daliai reikšti ne kartą yra taisęs ir Jonas Jablonskis, plg.: *bangos [...] tapo tamsiai mėlynomis (= tamsiai mėlynos)* (plačiau žr. Piročkinas 1986: 190).

tvirti ir nesvyruojantys gali būti tik tie kalbos vartotojai, kurie turi gerą kalbos jausmą. Vien tik remtis taisyklėmis ir tarp jų nepaklęsti yra tikrai nelengva.

Panagrinėkime, kaip nurodyti veiksniai reguliuoja būvio raiškos normas su veiksmažodžiu *tapti*, kartu žvelgdami į šį veiksmažodį ir platesniame būvio raiškos kontekste. Išėities tašku imkime veiksmažodžio *tapti* kodifikaciją norminamajame *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DŽ_{6e}), kur norma nėra kaip nors apibrėžta, bet glaustai iliustraciniais pavyzdžiais parodyta:

tàp||ti, taĩpa, tãpo

darytis, virsti: *T. mokytoju, gydytoju. T. žmogumi. Ar ~s svajonė tikrove? Jis tãpo turtingas. Kaip t. turtingam?*

Fiksuoti du svarbūs dalykai: sinonimiška vartosena su veiksmažodžiais *darytis, virsti* ir normos centras:

- 1) konstrukcijose su daiktavardiškąja raiška: *tapti kuo?* – įnagininkas;
- 2) konstrukcijose su būdvardiškąja raiška: *tapti kokiam?* – alternatyvieji linksniai.

2.1. Veiksmažodžio semantika

Norminė būvio raiška ne visų veiksmažodžių konstrukcijose vienodai paklūsta bendriesiems būvio raiškos dėsniumams. Veiksmažodžiai, su kuriais dažniausiai sudaromos būvio konstrukcijos, sąlygiškai gali būti skirstomi į įvairias semantines grupes, ir jos iš dalies susijusios, kaip bus matyti, su būvio raiškos skirtingumu. Į vieną iš kelių svarbesnių patenka ir veiksmažodis *tapti*:

- 1) egzistavimo reikšmės veiksmažodžiai (*būti*, iš dalies (*pa*)*likti*²);
- 2) jausenos, apsimetimo reikšmės veiksmažodžiai (*dėtis, apsimesti, atrodyti, jaustis, pasijusti*);
- 3) virsmo (perėjimo į kitą būvį) reikšmės veiksmažodžiai (***tapti***, *pasidaryti, (pa)virsti*, iš dalies (*pa*)*likti*);
- 4) statuso suteikimo reikšmės veiksmažodžiai (*pripažinti, (pa)skelbti, (pa)skirti*);

² Veiksmažodžio (*pa*)*likti* semantika dvilypė, tad jis prie šios grupės skirtinas tik sąlygiškai: daiktavardiškosios raiškos konstrukcijose jo reikšmė artima virsmo reikšmei – „5. patekti į kokią būklę; 7. tapti, pasidaryti“; o būdvardiškosios raiškos konstrukcijose – dažniau egzistavimo reikšmei „būti ir toliau tokiame pat“ (DŽ_{6e}), plg.: *kūrinys liko nebaigtas*.

- 5) įvardijimo reikšmės veiksmožodžiai (*laikyti* „manymo esant“ reikšme, *vadinti*).

Šių veiksmožodžių semantika iš dalies susijusi su jau minėtu trečiuoju veiksmiu – reiškiamo būvio pobūdžiu – laikinas jis ar pastovus. Tai svarbu daiktavardiškųjų žodžių raiškai. Esama ryškaus polinkio pastovų būvį reikšti vardininku ir kitais alternatyviaisiais linksniais, o laikiną ar kintamą – įnagininku.

Virsmo (perėjimo į kitą būvį) veiksmožodžių grupė pati komplikuočiausia – būvio konstrukcijas šie veiksmožodžiai sudaro su skirtingais tiek daiktavardiškųjų, tiek būdvardiškųjų žodžių linksniais: vieni veiksmožodžiai linksta į įnagininko pusę, kiti – į alternatyviųjų linksnių (plačiau žr. 2.2 skyrelyje).

Kaip nurodyta DŽ_{6e}, veiksmožodis *tapti* kodifikuotas viena reikšme³, kuri apibūdinta sinonimiškais veiksmožodžiais *darytis*, *virsti* (jie, kaip minėta, įeina į tą pačią virsmo, arba perėjimo į kitą būvį, semantinę grupę).

Lietuvių kalbos veiksmožodžių junglumo žodyne (Sližienė 2004: 297–298) atskirtos dvi *tapti* reikšmės:

- 1) „virsti kuo“ (*Pasakoje žaltys tampa gražiu jaunikaičiu*);
- 2) „darytis kuo įgyjant kokių naujų savybių (kitą profesiją, kitokią padėtį visuomenėje, kitokią vertinimą, statusą ir pan.)“ (*Kai kurios mokyklos tapo gimnazijomis*).

Taip pat duodama pastaba, kad „[v]eiksmožodis *tapti*, netekęs ryšio su įnagininku ir vartojamas su būdvardžio ar daiktavardžio vardininku, eina sudėtinio tarinio jungtimi, pvz.: *Jis tapo piktas, žiaurus ir negailėstingas*. [...]“ Būdvardiškosios raiškos atvejai smulkiau neapibūdinami, nes sintaksiškai tai ne valdymo ryšys.

Išnagrinėjus LKŽ_e pirmosios *tapti* reikšmės „darytis kokiam, kuo, virsti kuo“ pavyzdžius, matyti tokie svarbiausi jos poreikšmiai:

- 1) perėjimas į kitą būvį: *tapti akmeniu (egle, varna...)*;
- 2) perėjimas į kitą statusą (laikiną arba nuolatinį): *tapti varguoliu (valdytoju, bendrininkais...)*;
- 3) ypatybės įgavimas:
 - a) vidinės ypatybės įgavimas: *tapti sveikam (laimingam, negyvam...)*,
 - b) išorinės ypatybės įgavimas: *tapti turtingam (vargingam, raudonam...)*.

³ *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ_e) *tapti* reikšmių pateikiama daugiau – iš viso aštuonios, bet tik pirmoji „darytis kokiam, kuo, virsti kuo“ ir iš dalies antroji „pasidaryti, įvykti, tiktis“, panašiai kaip nurodyta ir DŽ_{6e}, realiai funkcionuoja dabartinėje vartosenoje.

Taigi veiksmažodžio *tapti* reikšmės nusakymas tik sinonimais neatskleidžia visų jo semantikos ypatumų. Be to, svarbu nustatyti, ar *tapti* ir jo sinonimai *virsti* ir *darytis* (įeinantys į tą pačią reikšmių grupę, kai kalbame apie būvio konstrukcijas) turi kokių reikšmės skirtumų. Atidžiau pažvelgus į dabartinę vartoseną, matyti, kad šių trijų veiksmažodžių semantika (kaip ir būvio konstrukcijų raiškos normos) sutampa tik iš dalies (žr. *pav.*). Atsiskiria daiktavardinių ir būdvardinių konstrukcijų raiška, o svarbiausia – du skirtingi objekto (arba subjekto) ir ypatybės kaitos aspektai: virsmo (esmio pokyčio) *vs* dalinio pokyčio. Tad šie veiksmažodžiai vien dėl reikšmės skirtumų negali būti vartojami visiškai pramaišiu.

D	1) pereiti į kitą būvį: <i>tapo / <u>virto</u> akmeniu, egle</i>
	2) pereiti į kitą statusą: <i>tapo / <u>pasidarė</u> tėvu, šeimininke</i>
B	3) patirti ypatybės virsmą: <i>tapo auksinis / <u>virto</u> auksiniu</i>
	4) įgauti vidinę ar išorinę ypatybę: <i>tapo / <u>pasidarė</u> laimingas, turtingas</i>

PAV. Veiksmažodžių *tapti*, *virsti*, *pasidaryti* sinonimija (D – daiktavardinės raiškos konstrukcijose, B – būdvardinės raiškos konstrukcijose)

Neišleistina iš akių ir tai, kad veiksmažodžiai *darytis* (*pasidaryti*) ir *virsti* turi tranzityvinius atliepinius *versti* ir *(pa)daryti*, o *tapti* vartojamas tik kaip intransityvinis:

miestą padarė neatpažįstamą – miestas pasidarė neatpažįstamas,
 Ø – miestas tapo neatpažįstamas,
 miestą pavertė neatpažįstamu – miestas virto neatpažįstamu.

Veiksmažodis *tapti* vienais atvejais linksta į *darytis* pusę, kitais – į *virsti*. Ši jo semantikos ypatybė greičiausiai nemažai lemia ir įvairuojančią būvio konstrukcijų su juo raišką, nes būvio raiškos konstrukcijų su veiksmažodžiais *pasidaryti* ir *virsti* normos yra skirtingos. Taigi semantinis kriterijus, renkan-
 tis šiose konstrukcijose būvio raišką, nėra patikimas ir yra viena iš priežasčių, kodėl būvio konstrukcijų su veiksmažodžiu *tapti* normos nėra stabilios.

2.2. Daiktavardiškieji ar būvardiškieji žodžiai

Su daiktavardiškaisiais ir būvardiškaisiais žodžiais veiksmažodžiai, su kuriais dažniausiai sudaromos būvio konstrukcijos, vartojami labai įvairiai, normos turi visokių išlygų ir išimčių (žr. lentelę; joje pavyzdžiai su *tapti* paryškinti).

LENTELĖ. Būvio konstrukcijų su daiktavardiškaisiais ir būvardiškaisiais žodžiais normos⁴ (Į – įnagininkas; A – alternatyvieji linksniai)

	Semantinės veiksmažodžių grupės	Konstrukcijų su daiktavardiškaisiais žodžiais normos	Konstrukcijų su būvardiškaisiais žodžiais normos
1.	Egzistavimo reikšmė (<i>būti</i>)	A; kartais A ir Į ⁵ : <i>Dėdė yra mokytojas.</i> <i>Senelis buvo knygrišys.</i> <i>Brolis bus bankininkas</i> <i>bankininku.</i>	A: <i>Dėdė yra turtingas.</i> <i>Spektaklis buvo įspūdingas.</i> <i>Ruduo bus ilgas ir šiltas.</i>
2.	Jausenos, apsimetimo reikšmė (<i>apsimesti, atrodyti, dėtis, pasijusti</i>)	Į ir A: <i>Jis apsimetė kvailiu.</i> <i>Jie atrodo geri šeimnininkai.</i> <i>Boksininkas dedasi didelis turtuolis</i> <i>dideliu turtuoliu.</i> <i>Nuskriaustasis pasijuto teisulis</i> <i>teisuoliu.</i>	A: <i>Jis apsimetė nesveikas.</i> <i>Brolienė atrodo susijaudinusi.</i> <i>Kaimynas dedasi labai nuskriaustas.</i> <i>Pasijutome laimingi.</i>
3.	Virsmo arba dalinio pokyčio reikšmė (<i>likti, pasidaryti, tapti, virsti</i>)	Į ir A arba Į: <i>Jis pasidarė bendruomenės pirmininkas</i> <i>pirmininku.</i> <i>Dar du kandidatai tapo partijos nariai</i> <i>nariais.</i> <i>Sapnas virto tikrove.</i> <i>Vaikas liko našlaičiu</i> <i>našlaitis.</i>	Į arba A: <i>Sekretorė darosi per daug įžūli.</i> <i>Tikslas tapo lengvai pasiekiamas.</i> <i>Medinis šaukštas pavirto auksiniu.</i> <i>Visi liko patenkinti.</i>

⁴ Remiamasi leidiniu *Kalbos patarimai* (KP 2003), nors jame ne visi atvejai įvardyti. Sakinių modeliai supaprastinti, kad rodytų tik variacijų esmę.

⁵ Raišką lemia būvio pobūdis – pastovus ar laikinas (tai dažnai rodo kontekstas).

	Semantinės veiksmažodžių grupės	Konstrukcijų su daiktavardiškaisiais žodžiais normos	Konstrukcijų su būdvardiškaisiais žodžiais normos
4.	Statuso suteikimo reikšmė (paskelbti, (pa)skirti, pripažinti)	Į: <i>Juos pripažino laimėtojai.</i> <i>Popiežių siekiama paskelbti šventuoju.</i> <i>Jį paskyrė pavaduotoju.</i>	Į ir A arba Į ⁶ : <i>Teismas jį pripažino nekaltu nekaltą.</i> <i>Posėdį skelbiu pradėtu pradėtą.</i> <i>Mus paskyrė atsakingus už seminarų organizavimą.</i>
5.	Įvardijimo reikšmė (laikyti, (pa)vadinti)	Į: <i>Mane vis dar laiko atvykėliu.</i> <i>Jį galima pavadinti išsišokėliu.</i>	Į: <i>Ministras šiuos šalių ryšius laiko perspektyviais.</i> <i>Prezidentė Vyriausybės darbus pavadino istoriniais.</i>

Iš visų veiksmažodžių grupių kaip turinti itin įvairuojančias kodifikuotas normas išsiskiria trečioji, virsmo arba dalinio pokyčio reikšmės, grupė, kurioje kaip tik ir yra veiksmažodis *tapti*. Tarp skirtingą norminę raišką (ypač su būdvardiškaisiais žodžiais) turinčių veiksmažodžių *darytis* ir *virsti* atsidūrusios konstrukcijos su veiksmažodžiu *tapti*, galima sakyti, yra savaimė pasmerktos būti nestabilios.

2.2.1. Trumpai žvilgtelkime į konstrukcijų su *tapti* daiktavardiškąją raišką. Kaip ir kiti trečiosios grupės veiksmažodžiai pagal savo semantiką (reikšti kintamą, o ne pastovų būvį) *tapti* dėsningai yra linkęs būti vartojamas su įnagininku. Veiksmažodžio *pasidaryti* normos varijuoja, bet įnagininkas laikomas perspektyvesniu. Su *virsti* norma laikomas tik įnagininkas; jis ir vartosenoje yra tvirtas. Su *tapti* įnagininką kaip normą teikia ne tik DŽ_{6e}, bet ir kiti kodifikacijos šaltiniai, tačiau pripažįstami ir alternatyvieji linksniai (ypač dažnas vardininkas). Jie laikomi tarmybe, pasenusia, bet iš vartosenos nesitraukiančia (iš dalies, reikia manyti, dėl persistengimo ir įnagininko baimės) norma (KP 2003: 20):

tampa (tapo...), nori (gali...) tapti kas trm.; psn. || **tampa (tapo...), nori (gali...) tapti kuo** būviui reikšti, kai jis sakomas daiktavardžiu ar kitu daiktavardiškuoju žodžiu

⁶ Dėl būtino šios grupės normų kodifikacijos koregavimo jau rašyta (žr. Miliūnaitė 2004: 35); realioji norma aiškiai linksta į įnagininką.

ir pabrėžiamas laikinumas, virtimas kuo: *Ji tapo gulbė* (|| *gulbe*). *Kurią dieną ir aš tapsiu direktorius* (|| *direktorium*). *Jis labai norėjo tapti tos delegacijos narys* (|| *nariu*).

Šis atvejis pats savaime dėl normų nekelia kokių ypatingų rūpesčių, nors vartosenoje *tapti* su vardininku nėra labai retas, plg.:

Jaunoji plaukimo žvaigždė – 15-metė Rūta Meilutytė **tapo** olimpinė **čempionė**. (*balsas.lt*, 2012 07 30)

Ko Lietuva turi išmokti, kad **taptų** ideali **šalis** [antraštė]. (*alfa.lt* 2012 06 24)

Keblumų kelia tai, kad nestabili, svyruojanti daiktavardinės raiškos norma negali neveikti ir būdvardinės raiškos normų.

2.2.2. Būdvardiškųjų žodžių įnagininkas su daugeliu nagrinėjamųjų veiksmažodžių laikomas slavų kalbų įtaka (žr. Ambrazas 1990: 6–7); tai esančios klaidos, „iš pagrindų ardančios tradicinę mūsų sintaksės sistemą“; todėl griežtai taisomas, plg. Šukys 2003: 160 (taip pat 1997: 20–32):

Kai būvis nusakomas būdvardžiu ar būdvardiškuoju žodžiu (dalyviu, būdvardiškuoju įvardžiu, pvz.: *koks, toks...*, būdvardiškuoju skaitvardžiu, pvz.: *pirmas, penktas...*), įnagininkas laikomas slavišku ir niekada nevartotinas. [...] Būdvardiškųjų žodžių būvio įnagininkas, stumiantis antrąjį dvejetainio linksnio dėmenį, yra dažna ir labai didelė klaida, griauanti tradicinę lietuvių kalbos sintaksės sistemą.

Laikoma neginčytina lietuvių kalbos norma, kad sudėtinio vardažodžio tarinio (daugelis sintaksininkų jį vadina sudurtiniu) vardinė dalis, išreikšta būdvardiškuoju žodžiu (būdvardžiu, dalyviu, kelintiniu skaitvardžiu, būdvardiškuoju įvardžiu *koks, toks, bet koks, šitoks, visoks* ir pan.), asmeniniame sakinyje turi būti derinama su veiksniu (paprastai su daiktavardžiu arba daiktavardiškuoju įvardžiu).

Veiksmažodžiai, kurie vartojami tik su būdvardiškųjų žodžių įnagininku (*virsti koku, -ia*), arba konstrukcijos, kurių raiška įvairuoja, laikomi išimtimis (dar plg. Rasimavičius 1972a: 18–20; Kniūkšta 1983: 32–34).

Veiksmažodis *tapti* išimtimi nelaikomas⁷, būdvardiškasis įnagininkas konstrukcijose su juo taisomas kaip didelė klaida, nors vartosenoje tokių klaidų ir variacijų apstu, plg.:

⁷ Tiesa, Pranas Kniūkšta veiksmažodį *tapti* skiria prie „pusiau savarankiškos reikšmės veiksmažodžių“ grupės *virsti, paversti, padaryti, laikyti, pripažinti*, su kuriais „būdvardžio įnagininkas vardine tarinio dalimi įmanomas“, bet tai gal apsirikimas, nes tame pačiame straipsnyje *tapti* skiria ir prie veiksmažodžių *likti, pasijusti, atrodyti, būti*, su kuriais būdvardžių ir daiktavardžių įnagininkai „labiausiai kliūva“, ir tuos įnagininkus taiso (Kniūkšta 1983: 33; 35).

Demokratijos ištakose ji nebuvo savaime suprantama, šiuolaikinės demokratijos pamatus klojusieji Europos ir Amerikos statytojai puikiai suprato, kad laisvai pareikšti valią rinkimuose gali tik savarankiškas ir nepriklausomas pilietis. Nes viena – paleisti vergus ar baudžiauninkus į laisvę, o visai kas kita – sudaryti sąlygas **jiems tapti savarankiškais, atsakingais** už savo veiklos ir pasirinkimų pasekmes. (*alfa.lt*, 2012 10 31)

Likus dviem trim minutėms iki mirties žmogus **tampa simetrišku**. Mirdamas žmogus, jei nėra sužalotas, pasidaro visai simetriškas. (*balsas.lt*, 2012 10 20)

Tyrimė buvo atrasta, kad pažintis su laimingu žmogumi 15,3 proc. padidina galimybę pačiam **tapti laimingu**. Jei jūsų draugas turi laimingą draugą, tikimybė jums **tapti laimingu** padidėja 9,8 proc. Netgi laimingas jūsų kaimyno sesers draugas padidina jūsų galimybę būti laimingu 5,6 proc. (*delfi.lt*, 2008 12 05)

Vis dėlto pripažįstama, kad kai kada sakiniai su norminėmis dvejetainių linksnų konstrukcijomis, vartotomis senuosiuose raštuose, „dabar gali atrodyti negyvi, nenatūralūs“ (Kniūkšta 1983: 37; Šukys 1997: 30), todėl, taisant įnagininką į dvejetainius linksnus, greta siūloma ir kitokių raiškos būdų (šalutinių prijungiamųjų sakinių ir kt.).

Taigi galima sakyti, kad daiktavardiškosios ir būdvardiškosios būvio raiškos su *tapti* skirtingumas yra dar viena, tegu ir nedidelė, bet seniai įvardijama (plg. Rasimavičius 1972b: 16–25; Šukys 1998: 256) priežastis, dėl ko atsiranda normos pažeidimų – ir veikiant vidinėms analogijoms⁸, ir painiojantis vartotojams.

2.3. Būvio pobūdis

Daiktavardiškosios raiškos normoms reikšmės turi kalbamomis konstrukcijomis reiškiamas būvio pobūdis – ar jis pastovus, ar laikinas (žr. Kniūkšta 1983: 31–32). Tai susiję su veiksmažodžių semantika (kartais netgi su skirtingu to paties veiksmažodžio, ypač *būti*, įvairių laikų turiniu), bet tiesioginės atitikties nėra. Būvio pobūdį (ir raišką) gali lemti kontekstas, pavyzdžiui: *Kurį laiką jie buvo geras draugais; Jie buvo prancūzai*.

Veiksmažodžio *tapti*, turinčio kintamo būvio (virsmo) reikšmę, konstrukcijose daiktavardiškoji būvio raiška, kaip buvo matyti, įvairuoja, bet tas įvairavimas nėra susijęs su kokiais nors būvio pobūdžio – pastovumo ar laikinumo – atspalviais.

⁸ Kaip viena iš būdvardinio būvio įnagininko skatinamųjų priežasčių neretai nurodomas ir galimas eliptinis tokių konstrukcijų pobūdis: *Jis tapo išminčium* → *tapo išmintingu žmogumi* → *tapo išmintingu*.

2.4. Sintaksinė pozicija

Svarstant būvio raiškos normas, dažniausiai kalbama apie dvi sintaksines pozicijas: sintaksiškai būvis gali būti reiškiamas sudurtiniu tariniu ir tariniu pažyminiu (žr. Šukys 1997: 20–25). Nagrinėjant vartosenos pavyzdžius, krinta į akis tai, kad netgi labiausiai prižiūrimuose vartosenos tekstuose yra dar vienas atvejis (tiesa, kiek pakraštinis), kur taisyklių nei vartoseną, nei redaktoriai nenori pripažinti. Tai su dvejetainiais linksniais susiję junginiai su *tapti*, atsidūrę ne tarinio ir ne tarinio pažyminio, o paprasto pažyminio pozicijoje.

Keli tokie atvejai yra įtraukti į Didžiųjų klaidų sąrašą kartu su griežtai taisomais dvejetainių linksnių normų pažeidimais (žr. KP 2003: 82):

Mūsų, **nenorėjusių tokiais** (= tokių; kurie nenorėjo tokie) **tapti**, niekas neklausė.

Mugės, jau **tapusios tradicine** (= tradicinės; kuri jau tapo tradicine), šiemet atsisakėme.

Vartosenoje galima aptikti nemažai panašaus modelio sakinių su įnagininku:

Tokia meile mylima **neįgalia tapusi motina**. (grožinės literatūros vertimas iš prancūzų k., 2010)

Jis visur kaišiojo tą **nemirtinga tapusią nuotrauką**. (grožinės literatūros vertimas iš anglų k., 2010)

Įnagininko kartais reikalauja pati sakinio konstrukcija, kai pažyminio pozicijoje esantis įnagininkas derinamas su pažymimojo žodžio įnagininku:

Tačiau nebūtina remtis gerai žinomais ir šiandien **banaliais tapusiais faktais**. (*delfi.lt*, 2010 07 20)

Kalbos redaktorių prižiūrimoje vartosenoje mėginama vadovautis minėta KP rekomendacija, bet tokios kodifikuotos normos ne visada atrodo natūralios ir kalbos vartotojų nepriimanamos; panašūs sakiniai patiems kalbos specialistams, kiek jų yra tekę klausinėti, atrodo nenatūralūs:

Savaitgalį, rugsėjo 14–16 dienomis, sostinės Gedimino prospekte rengiama **tradicinė tapusi** Tautų mugė. (*Lietuvos rytas*, 2012 09 14)

Prieš pusę amžiaus į mūsų kraštą gyvuliams šerti atvežtas, o vėliau **dekoratyvinis tapęs** augalas, vadinamas Sosnovskio barščiu, yra vienas didžiausių priešų. (*alfa.lt*, 2011 07 08)

Vyriausia Salvatore Ferragamo duktė Fiamma di San Giuliano sukūrė **kultinius tapusius** gaminius – rankinę iš organinio stiklo „Gancino“ ir batelius „Vara“. (*Lietuvos rytas (Stilius)*, 2012 08 14)

Įnagininkas, beje, tokioje pozicijoje pavartojamas būvio konstrukcijose ir su kitais veiksmažodžiais:

Organizuodami bandomąjį egzaminą atsižvelgėme į skaičius, – sakė A. Kniška, pažadėjęs ieškoti būdų, kaip abiturientams kompensuoti **laisva turėjusią būti dieną**. (*alfa.lt*, 2012 02 14)

Gramatikos specialistai turėtų apibrėžti, kas nutinka būvį reiškiančiam linksniui, kai sudurtinis tarinys ar tarininis pažyminy transformuojamas į paprastą pažyminį. Palyginkime:

Augalas tapo dekoratyvinis – Atvežtas dekoratyvinis (: dekoratyviniu?) tapęs augalas;

Mugė tapo tradicinė – Vėl surengta tradicine (: tradicinė?) tapusi mugė;

Pasijutome laimingi – Mums, pasijutusiems laimingiems (: laimingais?), niekas neberūpėjo.

Dalį panašiai transformuotų sakinių galima suredaguoti, kad linksnio pasirinkimo dilemos būtų išvengta, bet tai nėra išeitis. Kalbai intelektualėjant (arba biurokratėjant) ir sakinių struktūrai darantis sudėtingesnei, gyvosios kalbos reikalavimas tinka ne visiems stiliams. Todėl vartosenoje funkcionuojančius sudėtingesnius būvio raiškos modelius reikia ne ignoruoti kaip nereikalingus lietuvių kalbai, o ištirti ir įvertinti juose neretai pasitaikančius su kodifikuota norma nesutampančius būvio raiškos atvejus.

3. AR SIEKIAMOJI NORMA REALI?

Apžvelgus veiksmažodžio *tapti* konstrukcijų būviui reikšti kodifikaciją ir vartosenos variacijas, matyti prieštaranga šio veiksmažodžio padėtis tarp tos pačios semantinės grupės veiksmažodžių *darytis* ir *virsti*. Akivaizdu, kad ir būdvardiškoji, ir daiktavardiškoji būvio konstrukcijų su *tapti* raiška vartosenoje linksta arčiau prie veiksmažodžio *virsti* konstrukcijų raiškos, nors kodifikuota norma stengiasi išlaikyti jo panašumą su veiksmažodžio *darytis* konstrukcijomis.

Kyla du klausimai:

- 1) ar yra argumentų, leidžiančių pateisinti ir įteisinti būvio įnagininką su veiksmažodžiu *tapti* bent pažyminio pozicijoje?
- 2) kokių padarinių tai galėtų turėti visai būvio raiškos konstrukcijų su *tapti* ir kitais veiksmažodžiais normų sistemai?

Jeigu į kodifikaciją žiūrėsime ne kaip į vienalytę, o sudarytą iš kelių sluoksnių – realiosios ir nerealiosios (t. y. neatitinkančios realiosios normos), o pastarąją dar skirsime į idealiąją (siekiamąją, arba superstandartą) ir neperspektyviąją (žr. kodifikacijos ir vartosenos santykių schemą, Miliūnaitė 2006: 22), *tapti* konstrukcijų įvairių atvejų būviui reikšti kodifikacija svyruos tarp siekiamosios ir neperspektyviosios.

Įnagininką paprastojo pažyminio pozicijoje su *tapti* greičiausiai reikėtų laikyti neperspektyviąja kodifikacija, vartosenoje neturinčia atramos. Jeigu atsirastų tvirtų argumentų, kad sintaksiškai įnagininkas čia įmanomas, tada liktų klausimas, ar nereikėtų šios kodifikacijos keisti, t. y. švelninti vertinimą: pirmiausia netraktuoti tokio įnagininko kaip didžiosios klaidos, o gal, dar gerai apsvarsčius galimus padarinius, įteisinti jį kaip šalutinį variantą.

IŠVADOS

1. Vartosenoje veiksmažodžio konstrukcijose su *tapti* būviui reikšti konkuruojant būdvardiškųjų žodžių įnagininkui, alternatyviuosius linksnius – vardininką, kilmininką, naudininką, galininką ir vietininką – galima laikyti nors ir kodifikuota, rašytinėje kalboje redaktorių palaikoma, bet ne realia, o tik siekiamąja norma (vadinamuoju superstandartu).

2. Tokiai netvirtai normai turi reikšmės ne tik kalbotyros darbuose nurodomas daiktavardiškosios ir būdvardiškosios būvio raiškos skirtumas, bet ir savita veiksmažodžio *tapti* semantika, taip pat ypač stipri nenorminio būdvardiškojo būvio įnagininko konkurencija vartosenoje, o paprastojo pažyminio pozicijoje – įnagininkas kaip realioji, nors nekodifikuota norma.

3. Būvio raiškos su veiksmažodžiu *tapti* įvairavimo priežastys leidžia teigti, kad pačioje kalbos sistemoje esama vidinių prielaidų struktūriniais pokyčiams konstatuoti, taigi ir pagrindo peržiūrėti kai kurių atvejų kodifikaciją.

4. Rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*⁹ veiksmažodį *tapti* reiktų tiksliau semantiškai apibrėžti ir teikti įvairesnių gramatinės raiškos konstrukcijų su juo pavyzdžių.

LITERATŪRA

- Ambrasas V. 1990: Kamieno braškėjimas. – *Gimtoji kalba* 2, 5–7.
- DLKG 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. Vytautas Ambrazas. 4-as pataisytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DŽ_{6e}: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. Stasys Keinys. 6-as (3-ias elektroninis) leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>.
- Kniūkšta P. 1983: Tarinio įnagininko bėdos. – *Kalbos kultūra* 45, 30–38.
- KP 2003: *Kalbos patarimai*. Kn. 2: *Sintaksė: 1. Linksnių vartojimas*. Sud. Rita Miliūnaitė, teksto aut. Vitas Labutis, Aldonas Pupkis ir Jonas Šukys, vyr. red. Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003; 2-as leid.: 2005.
- LKŽ_{6e}: *Lietuvių kalbos žodynas*. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas; elektroninis variantas, 2005. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/>>.
- Miliūnaitė R. 2004: Būvio raiškos būdvardiškaisiais žodžiais vartosenos polinkiai. – *Kalbos kultūra* 77, 26–39.
- Miliūnaitė R. 2006: Kodifikacijos ir vartosenos santykių modelis. – *Kalbos kultūra* 79, 9–28.
- Piročkinas A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisymai*, Kaunas: Šviesa.
- Rasimavičius A. 1972a: Dėl dvejetainių linksnių vartojimo. – *Mūsų kalba* 5, 18–20.
- Rasimavičius A. 1972b: Dėl dvejetainių linksnių vartojimo. – *Mūsų kalba* 9, 16–25.
- Sližienė N. 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas II* (2), S–Ž, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Šukys J. 1997: Būdvardiškųjų žodžių linksniai būsenai reikšti. – *Kalbos kultūra* 69, 20–32.
- Šukys J. 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas*, Kaunas: Šviesa.
- Šukys J. 2003: *Kalbos kultūra visiems*, Kaunas: Šviesa.

Gauta 2012 11 05

⁹ Plačiau žr. informaciją internete: <http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592&Itemid=1>.

REASONS FOR INSTABILITY OF NORMS IN PHRASES WITH THE VERB *TAPTI* EXPRESSING STATE

Summary

The article analyses the reasons why norms concerning phrases with the verb *tapti* ('to become') or the semantically contiguous verbs *darytis* ('to turn') and *virsti* ('to convert, to become') expressing state are not well-established. Four factors which in general determine the norms of expression – choice of the case used with various verbs – are indicated and illustrated with examples: 1) semantics of the verb and its forms; 2) expression of state using adjectival and nominal words; 3) the character of the state (permanent or temporary); 4) syntactical position. These factors interacting in various ways, complementing each other and intersecting create a space open for variations and make the system of norms complicated and difficult for language users to understand.

The unsteadiness of norms concerning the expression of state is influenced not only by the difference between nominal and adjectival expression shown in works of linguistics, but also by the distinctive semantics of the verb *tapti*, by particularly strong competition in usage between adjectival instrumental (seen as the result of the influence of Slavic languages) and alternative cases (nominative, genitive, dative, accusative and locative) and by the instrumental in the position of ordinary attribute as the real but not codified norm.

The fourth factor – syntactical position – is proposed in this article as hypothetical. There are some cases in usage when the phrase expressing state is not in the position of predicate or predicative attribute, but in the position of ordinary attribute (cf. *Mugė tapo tradicinė* and *Vėl surengta tradicinė tapusi mugė*). Use of the instrumental in the position of attribute (second example) as well as in other phrases expressing state with the verb *tapti* is treated as a mistake, although alternative cases used in phrases with a double case in the position of an attribute could be viewed as prospectless codification. Double cases here look artificial: this is acknowledged by language users who ignore such codification as well as by language specialists. Therefore having in mind the semantics of the verb *tapti* (clear meaning of transformation, moving into a different state similar to the meaning of the verb *virsti* which is used only with the instrumental) two questions could be raised: 1) are there any arguments which would justify and validate the instrumental denoting state with the verb *tapti* in the position of an attribute? 2) what consequences could this have for the whole system of norms applied to phrases expressing state with the verb *tapti* or with other verbs?

The reasons for varying expression of state with the verb *tapti* suggest that there are inner preconditions for the statement of structural changes in the sys-

tem of the language, therefore there is a basis for reconsidering codification in some cases.

In the new works of codification (for instance in *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (Dictionary of Standard Lithuanian) which is being prepared) or in the new editions of existing works the verb *tapti* ought to have a more precise semantic description and a greater variety of examples of grammatical expression. After consideration of possible consequences a decision about a milder evaluation of some cases and a correction of the norms might be made.

KEYWORDS: syntax, expression of state, lexis, codification, language norms, language usage.

RITA MILIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
ritam@lki.lt